

DIALOGICKOŠŤ A POLYFONICKOŠŤ V DIELE M.M. BACHTINA A BIBLICKÝ TEXT

ThDr. Dávid Benka, PhD.

Abstrakt: Dialogizität und Polyphonie im Werk M. M. Bachtins und der Text der Bibel

Der russische Literaturwissenschaftler M.M. Bachtin unterscheidete grundsätzlich monologische und dialogische Literatur in seinen Werken, wobei für die zweite der polyphonische Roman Dostojewskijs ein hervorragendes Beispiel sein kann. Die mit der Polyphonie eng verwandte oder als Funktion der Polyphonie verstandene Dialogizität ist für Bachtin das konstitutive Element der Sprache. Das Dialogische und die Vielstimmigkeit bringen die komplizierte Wirklichkeit des Lebens authentischer zum Ausdruck. Seine Ansichten gewinnen großen Einfluss auch im Bereich der Theologie. Die bachtinschen Begriffe der Dialogizität und Vielstimmigkeit können neue Möglichkeiten zum Verständnis der biblischen Texte bieten. Das bachtinsche Modell der polyphonen Literatur, das zugleich die unvermischten Stimmen nicht verleugnet als auch ihre Dialogizität und gegenseitige Interaktion wahrnimmt, könnte einen wichtigen Schritt auf dem Weg von dem zerstückeltem biblischen Text zur Einheit in der Vielheit des biblischen Kanons leisten.

Hauptbegriffe: Dialogizität, Polyphonie, Bibel, Altes Testament, Bachtin

1 Uvedenie : Michail M. Bachtin

Michail M. Bachtin bol vplyvným literárnym bádateľom a geniálnym i svojbytným mysliteľom 20. storočia, ktorý prežil neľahký život vedca v časoch vojen, revolúcií, hladu, vyhnanstva a revolúcií, vojen, hladu a čistiek¹. Hoci nepoužil slovo intertextualita, jeho pohľad a vnímanie textu bolo pre Juliu Kristevovú primárnou inšpiráciou pre jej vlastný výskum textu. Niektorí by radi videli aj určité „príbuzenské“ spojenie Bachtina so štrukturalizmom, snáď sprostredkované ruským formalizmom. Bachtin sa vyrovnával aj s týmito prúdmi,² niektoré veci od nich preberal, no bol voči nim aj kritický.³ Ruskí formalisti boli v Sovietskom zväze prenasledovaní, a tak formalizmus v osobe Romana Jakobsona opustil krajinu do Prahy, kde sa rozšíril o štrukturalizmus a prenikol ďalej na západ. O pár desaťročí potom Julia Kristevová, pôvodom tiež z východného bloku, oboznámila s Bachtinovým dielom

¹ Pozri HOLQUIST, Michael. Dialogism, s. 1 – 13.

² VOGT, Jochen. Einladung zur Literaturwissenschaft.. Heslo :Michail M. Bachtin. Dostupné na internete https://www.uni-due.de/einladung/index.php?option=com_content&view=article&id=246%3Apersonen-bachtin&catid=40%3Akapitel-5&Itemid=55 [Citované 15. 12. 2014].

³ GREEN, B. Mikhail Bakhtin and Biblical Scholarship, s. 14 -16. Por. BACHTIN, M. Literatur und Karneval, s. 134.

francúzskych štrukturalistov.⁴ Takto by sa okruh uzavrel, avšak svojbytného Bachtina nemožno zaradiť jednoducho. Bol samostatným mysliteľom a na rozdiel od mnohých formalistov neopustil Sovietsky zväz, ale v roku 1929 ho poslali do vyhnanstva v Kazachstane. Táto skutočnosť sa odrazila na jeho diele, a to nielen tým, že nemohol publikovať. Monolitické a monologické ovzdušie stalinizmu tvorilo prostredie, v ktorom tvoril, a jeho tvorba bola snád' v mnohom reakciou a vyrovnávaním sa s takouto kultúrou a volaním po „dialogickosti“.⁵

Bachtin nebol otvoreným kritikom stalinskej spoločnosti, sám sa snažil zaujať diplomatický postoj dokonca aj vo vzťahu k najextrémnejšej rétorike onej doby. Niekedy ho charakterizovali ako človeka, ktorý sa vyhýbal kolaborácii so štátom a zároveň sa zdržiaval priamej konfrontácie s ním; ignoroval systém tým, že odmietal stať sa súčasťou jeho mocenských štruktúr. V najnutnejšom prípade zvykol hovoriť: „To je veľmi zaujímavé“.⁶

I keď sa vyhýbal priamej konfrontácii s režimom, obzvlášť z jeho prác z konca tridsiatych a začiatku štyridsiatych rokov možno medzi riadkami vycítiť revoltu voči vtedajšej situácii. V tej dobe Bachtin študoval a pracoval na diele o Rabelaisovi a žánri karnevalu.⁷ Bachtin považoval starú európsku (antickú i stredovekú) kultúru za rozdelenú na dve časti, na vážnu kultúru a na kultúru smiechu. Vážnu kultúru reprezentoval štát, cirkev a feudálna vláda, kultúra smiechu zas bola ľudovou kultúrou. Tá prvá bola represívna, druhá zasa opozičná a utopická. Doménami kultúry smiechu boli predovšetkým určité sviatky a predpôstne obdobie. Bachtin ich zhŕňa pod pojem karneval.⁸

Karneval a jeho podstata sú hlboko zakotvené v najstarších vrstvách spoločnosti i myslenia človeka. Snád' sa tu prejavuje Bachtinovo štúdium Freuda.⁹ Rozumie tomu v zmysle všetkých karnevalových slávností, zvykov a foriem. Je to pre neho „divadlo bez javiska, bez polarizovania účastníkov na aktérov a divákov. V karnevale sú všetci účastníci aktívni, každý je konajúcou osobou. Na karneval sa nepozera. Prísne vzaté sa však ani nehra. Karneval sa žije ...“¹⁰ Najviac ho však zaujímalo to, že karneval vytvoril osobitnú reč konkrétne-zmyslových symbolických foriem. Táto reč bola prenesená do literatúry a proces jej prenosu nazýva Bachtin „karnevalizáciou literatúry“.¹¹ Do literatúry prenikajú kategórie karnevalu, ku ktorým Bachtin zaraďuje predovšetkým voľný, intímne-familiárny medziľudský kontakt, teda akúsi „voľnú familiarizáciu človeka a sveta“, s ktorou súvisí excentricita,

⁴ Por. BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 134. (v kapitole Die Funktion der sowjetischen Literaturtheorie od Alexandra Kaempfeho)

⁵ Bachtinom propagovaná dialogickosť (диалогичность) je pre Kristevinu intertextualitu výrazným podnetom. Por. napr. BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s.124; v pôvodine BACHTIN, M.M. *Problemy tvorčestva Dostojevskogo. Časť II. Glava I.* Dostupné na internete: < <http://www.vehi.net/dostoevsky/bahtin/05.html> > [Citované 18. 12. 2014]; KRISTEVA, J. Bachtin, das Wort, der Dialog und der Roman, s. 345-375.

⁶ GREEN, B. *Mikhail Bakhtin and Biblical Scholarship*, s. 20.

⁷ BACHTIN, M. M. *François Rabelais a ľudová kultura stredoveku a renesance.* Praha : Odeon, 1975. (Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i renessansa. Moskva, 1965.)

⁸ Por. BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s.140. (v kapitole Die Funktion der sowjetischen Literaturtheorie od Alexandra Kaempfeho)

⁹ Por. BACHTIN, M. M. *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka.* Bratislava : Pravda, 1986.

¹⁰ BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 48.

¹¹ Por. BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 47.

ďalej mesaliancia, pod čím rozumie spájanie, zmiešavanie svätého s profánnym, vysokého s nízkym, veľkého s malým a nakoniec profanizáciu ako napr. karnevalové paródie svätých textov a výrokov atď. Tieto kategórie nevytvádzajú o abstraktných myšlienkach rovnosti a slobody, o vzájomnom vzťahu každého s každým alebo o jednote protikladov. Sú to konkrétne-zmyslové a názorné „myšlienky“, ktoré sa vytvorili a žili v širokých masách ľudí. „Tieto kategórie karnevalu, obzvlášť kategória voľnej familiarizácie človeka a sveta, sa v priebehu tisícročí transponovali do literatúry, obzvlášť v dialogickej línii vývoja románovej prózy.“¹²

V Bachtinových názoroch možno okrem štúdia a analýzy stredovekej a renesančnej literatúry a jazyka istotne objaviť komentár vlastnej doby konca tridsiatych a začiatku štyridsiatych rokov v Sovietskom zväze, volanie po slobode a aspoň čiastočnom a oslobodzujúcom výbuchu voľnosti a smiechu voči vážnej, jednotnej a smiechu nepriateľsky naladenej stalinskej kultúre, či taktiež spoznať revolučný potenciál jeho myšlienok, ktoré nájdu potom odozvu neskôr v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia.

V kategóriách karnevalu a ich prevzatí do literatúry vidí Bachtin zdroj žánru dialogického románu. Ak sme doteraz chápali Bachtinove pojednania o karnevale alebo jeho chápanie karnevalu veľmi sploštene ako primitívnu, ba priam vulgárnu a bohorúhačskú zábavu nižších vrstiev stredoveku, z ktorej mohla nanajvýš vzniknúť priemerná alebo nízka literatúra, iste nás prekvapí, že línia dialogického vývoja literatúry smeruje podľa neho k Dostojevskému a jeho dielu. Je to „Dostojevskij“, kto pre Bachtina reprezentuje apoteózu dialogickej literárnej tvorby. Ako Bachtin píše: ‘Dostojevskij mal schopnosť počuť dialogické vzťahy všade, vo všetkých prejavoch uvedomeného a inteligentného ľudského života; kde začínalo uvedomenie, tam pre neho začal aj dialóg.’¹³

Skôr než by sme sa pozreli na Bachtinove teórie a pohľady na text a literárne dielo Dostojevského, venujme pozornosť jeho všeobecnému a formálnemu nazeraniu na jazyk a slovo. Už z predchádzajúceho je jasné, že Bachtin vnímal vzťah literatúry a spoločnosti ako veľmi úzky. Či už pod tým rozumieme vplyv spoločenských procesov a kultúry smiechu na vznik nového druhu románu ako dialogickej formy, alebo aj zameranie jeho vlastného diela a situácie, v ktorej žil (monologický stalinizmus). Graham Allen nazýva kapitolu venovanú Bachtinovi *The Social Word* (Spoločenské slovo).¹⁴ Vopred je teda evidentné, že Bachtin nevníma slovo izolovane, ale ako súčasť procesov v spoločnosti a ako prostriedok komunikácie.

So všeobecnými a formálnymi Bachtinovými náhľadmi na jazyk je spojený problém, ktorý na tomto priestore nie je možné vyriešiť, ale je potrebné ho aspoň spomenúť. Je ním otázka autorstva prác *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka* a *Formální metoda v literárni věde*. Existuje debata o tom, či Bachtin bol autorom, spoluautorom alebo nebol ich autorom vôbec. V prvom prípade sa ako spoluautor

¹² BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 49-50.

¹³ ALLEN, G. *Intertextuality*. London, s. 22-23. Citát z BAKHTIN, M. M. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis, 1984, s. 40.

¹⁴ ALLEN, G. *Intertextuality*. London, s. 14-30.

uvádza V. N. Vološinov, v druhom P. N. Medvedev. Allen sa nepúšťa do týchto diskusií a len upozorňuje na príslušnú literatúru.¹⁵ Podobný náhľad si osvojuje aj táto práca a názory v uvedených dielach považuje za Bachtinove alebo prinajmenšom za Bachtinovi blízke.

Bachtin vníma slovo ako súčasť procesov spoločnosti, ako spoločenské slovo. „Zatiaľ čo formalizmus sa snaží vysvetliť všeobecnú ‘literárnosť’ literárnych diel a saussureovská lingvistika sa snaží vysvetliť jazyk ako synchronný systém, oba prístupy prehliadajú to, že jazyk existuje v špecifických sociálnych situáciách a je tak zviazaný so špecifickými sociálnymi zhodnoteniami.“¹⁶ Saussure urobil predmetom lingvistiky synchronný systém jazyka (*langue*), dal dôraz na abstraktnú štruktúru, v rámci ktorej fungujú znaky. Bachtin však venuje pozornosť skôr konkrétnemu aktu hovorenia (*parole*), ktoré sa deje v konkrétnej sociálnej situácii. Bachtin/Vološinov nesúhlasí so Saussureom v tom, že by existoval časový bod, keď by bolo možné skonštruovať synchronný systém jazyka. Je to preto, lebo jazyk je „v neustálom prúde stávania sa“. Jazyk vo svojej sociálnej dimenzii stále odráža a transformuje triedne, inštitucionálne, národné a skupinové záujmy. Žiadne slovo ani hovorenie, či výrok z tejto perspektívy nie sú neutrálne.¹⁷

Práve v tomto súvisi sa možno vrátiť k pojmu slovo, ktoré Bachtin používa a ešte raz ho osvetliť. Bachtin hovorí, že sa zaoberá „slovom, teda rečou v jej konkrétnej a živej úplnosti – nie rečou ako predmetom lingvistiky, ktorý sa získava inak legitímnym a nevyhnutným spôsobom odhliadnutia od niektorých stránok konkrétneho slova.“¹⁸ Lingvistika, ktorá vníma reč ako abstraktný a objektívny systém vzťahov, nemôže zachytiť všetky jej stránky. Lingvistika nerozlišuje medzi monologickým a polyfónnym použitím slova v literatúre. Pod polyfónnym použitím sa nemyslí len akási pestrosť štýlov alebo sociálnych dialektov. Často sa v monologickej literatúre nachádza omnoho väčšia jazyková rozmanitosť, postavy sú však objektivizované a uzatvorené. Dialogické vzťahy lingvistike unikajú. Nedajú sa redukovať na formy dialogickej reči. Preto je podľa Bachtina potrebná metalingvistika, ktorá lingvistiku dopĺňa. Jej predmetom skúmania sú práve dialogické vzťahy, ktoré sú mimolingvistické, ale nemožno ich z oblasti slova, teda reči v jej konkrétnom celistvom prejave, vydeliť. „Dialogické zaobchádzanie je vlastnou oblasťou života pre reč.“¹⁹ Lingvistika skúma logické a predmetovo-významové vzťahy, ak použijeme Bachtinov slovník, ale tým ešte nie sú vyčerpané všetky možnosti. V tomto súvisi hovorí Bachtin pre teológa veľmi zaujímavú vetu: „Logické a predmetovo-významové vzťahy sa musia *inkarnovať* [kurzíva D.B.], aby sa stali dialogickými, to znamená: Musia vstúpiť do

¹⁵ ALLEN, G. Intertextuality, s. 15. Literatúra k problematickej otázke: TODOROV, T. *Mikhail Bakhtin*. Manchester, New York : Manchester University Press, 1984; CLARK, K., HOLQUIST, M. *Mikhail Bakhtin*, Cambridge MA, London : Belknap Press, 1984; MORRIS, P. (ed.) *The Bakhtin Reader : selected writings of Bakhtin, Medvedev, Voloshinov*. London : Edward Arnold, 1994; PEARCE, L. *Reading Dialogics*. London : Edward Arnold, 1994; DENTITH, S. *Bakhtinian Thought: an introductory reader*. London : Routledge, 1995; VICE, S. *Introducing Bakhtin*. Manchester, New York : Manchester University Press, 1997.

¹⁶ ALLEN, G. Intertextuality, s. 16-17.

¹⁷ ALLEN, G. Intertextuality, s. 18.

¹⁸ BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 101.

¹⁹ BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 103.

inej oblasti bytia. Musia sa stať slovom, stať sa výrokom, musia sa poddať autorovi, to znamená: tvorcovi daného výroku, ktorého postoj tento (výrok) vyjadruje.“²⁰

Dialogickosť je pre Bachtina konštitutívny element reči a metalingvistika si všíma slovo „práve v prostriedku dialogického, v oblasti vlastného života slova. Slovo nie je žiadna vec, ale je to večne pohybované, večne sa meniace médium dialogického zaobchádzania. Jedno vedomie, jeden jediný hlas mu nikdy nestačí. Život slova spočíva v prechode z úst do úst, z kontextu do kontextu, z kolektívu do kolektívu, z generácie na generáciu. Pritom si slovo pamätá svoju cestu: Nedokáže sa bezo zvyšku vymaniť z moci tých kontextov, do ktorých už raz vkročilo.“²¹

Bachtin hovorí o *heteroglossii*. Pre neho patrí slovo v jazyku z polovice niekomu inému. Človek získava slovo tak, že si ho privlastní. Ono mu však nikdy celkom nepatrí, ale vždy je preniknuté náznakmi iných slov a iných použití a *heteroglossiu* možno definovať ako schopnosť jazyka obsiahnuť v sebe mnohé hlasy, okrem vlastného ešte ďalšie.²² „[V] každom momente svojej historickej existencie je jazyk heteroglotný od vrchu po spodok: reprezentuje koexistenciu socio-ideologických rozporov medzi prítomnosťou a minulosťou, medzi odlišujúcimi sa epochami minulosti, medzi rozličnými socio-ideologickými skupinami minulosti, medzi smermi, školami, skupinami atď., všetky v určitej telesnej forme. Tieto ‘jazyky’ heteroglosie sa navzájom pretínajú rozmanitými spôsobmi a utvárajú nové predznamenávajúce jazyky.“²³

Bachtin rozlišuje monologickosť a dialogickosť literatúry. S tým súvisia módy pravdy ako monologická a dialogická pravda. Carol Newsom výstižne opisuje tieto dva vyskytujúce sa spôsoby pochopenia, ako sa objavujú u Bachtina. Monologická pravda je abstraktná, to znamená, že je inými opakovateľná. Je nezávislá na tom, kto to hovorí. V konečnom dôsledku sú to „myšlienky nikoho“.²⁴ Preto takáto pravda je systematizovateľná a môže dospieť k charakteristickej jednote. Aj keď tento systém môže byť produktom viacerých autorov, je zostavený tak, že mu môže porozumieť jedno vedomie a môže byť vyslovený jedným hlasom. Polyfónia, mnohohlasnosť sa však vzpiera takejto jednote. Dialogická pravda existuje v priesečníku niekoľkých nesplynutých hlasov a vyžaduje si pluralitu vedomí. Nehľadá jednotu systému, ale jednotu udalosti. Monologická pravda má abstraktný a dialogická pravda personálny charakter.²⁵

Autor u Bachtina nie je „autoritatívny“ vládca slova. Prejavuje sa to hlavne v polyfonicom románe. „V polyfonicom románe nenájdeme objektívny, autorský hlas predstavujúci vzťah a dialógy medzi postavami, ale svet, v ktorom všetky postavy, dokonca aj sám rozprávač, sú ovládaní svojím

²⁰ BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 104-105.

²¹ BACHTIN, M. *Literatur und Karneval*, s. 128-129.

²² Por. ALLEN, G. *Intertextuality*, s. 28-29.

²³ BACHTIN, M. M. *The Dialogic Imagination: four essays*. Austin TX : University of Texas Press, 1981, s. 291. Zdroj: ALLEN, G. *Intertextuality*, s. 29.

²⁴ K „myšlienkke nikoho“ pozri BACHTIN, M.M. *Problemy tvorčestva Dostojevskogo. Časť II. Glava III*. Dostupné na internete: < <http://www.vehi.net/dostoevsky/bahtin/03.html> > [Citované 18.12. 2014] „...она только вложена в его уста, но с таким же успехом могла бы быть вложена и в уста какого-нибудь другого героя. [...] Сама по себе такая идея - ничья.“

²⁵ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 90-93.

vlastným diskurzívnym vedomím. Polyfonický román predstavuje svet, v ktorom nemôže žiadny jednotlivý diskurz stáť objektívne nad hociktorým ďalším diskurzom, všetky diskurzy sú interpretácie sveta, odpovede a volania k ďalším diskurzom.²⁶

Polyfonický a dialogický román nachádza Bachtin - ako bolo spomenuté - u Dostojevského. Dostojevskij je takpovediac na začiatku i na konci Bachtinovej práce. Analýzu jeho diela vydal v roku 1929 ako *Problemy tvorčestva Dostojevskogo* a v roku 1965 druhé a rozšírené vydanie ako *Problemy poetiki Dostojevskogo*. Druhé vydanie už obsahuje myšlienky, ku ktorým sa Bachtin dopracoval vo svojich analýzach renesančnej literatúry, diel Rabelaisa a karnevalu a karnevalizácie literatúry.

Dostojevského dielo stelesňuje polyfonickosť a dialogickosť literárneho slova a diela. Literatúra stalinského obdobia zväčša nasledovala monologický román Tolstého. Hoci bol Dostojevskij v istom zmysle konzervatívny, svet jeho románov je slobodnejší a bohatší ako monologický svet politicky progresívnych autorov. Dostojevskij vo svojich dielach nevnučuje svojim postavám ani čitateľom vlastnú mienku.²⁷ „Dostojevského hrdina nie je žiadna objektivizovaná postava, ale plnohodnotné slovo; je čistým hlasom. Nevidíme ho, počujeme ho. Všetko, čo okrem jeho slova vidíme a počujeme, je nepodstatné. Rozpúšťa sa to v slove ako jeho materiál alebo dokonca zostáva mimo toho slova ako stimulujúci a provokujúci faktor.“²⁸ I keď sa ako príklad polyfonického románu uvádza najčastejšie Dostojevského román *Bratia Karamazovci*, príklady polyfónnosti alebo stvárnenie dialogickosti nájdeme aj inde. Newsomová spomína časť z románu *Zločin a trest*,²⁹ kde Raskoľnikov napíše o svojej veľkej idei článok do novín, ktorý je vyslovene monologickou formou. Obsah tohto článku však nikdy nie je priamo predstavený čitateľovi. Sprostredkúva mu ho ďalšia postava. Porfirij zveličeným spôsobom hovorí o tomto článku v rozhovore s Raskoľnikovom, ktorý na to odpovedá a sám vlastne vstupuje do vnútorného dialógu s vlastnými myšlienkami.

Bachtin rozpracoval jednotlivé typy prozaického slova.³⁰ Georg Steins vo svojej práci na tému perikopy o obetovaní Izáka (Gn 22) zhrňa túto Bachtinovu typológiu. Východiskom je dvojité zameranie slova. Môže byť namierené na predmet reči ako zvyčajné slovo a na iné slovo, teda na cudziu reč. Bachtin rozlišuje tri typy slova. Prvým typom je priame, na predmet sa vzťahujúce slovo, priame vyjadrenie autora, skrátka jednohlasná reč autora. Druhým typom je zobrazované, objektifikované slovo. Je to reč postavy zameraná na predmet. Reč je hierarchicky podriadená autorovi, a tak napriek rozdielu medzi vyjadreniami autora a postavy ostáva slovo jednohlasné, nakoľko je jeho pozícia v dialógu od autora závislá, a teda nesamostatná. Tretím typom, ktorý má ďalšie tri varianty, je slovo nastavené na cudzie slovo. Tento typ pozná skutočný druhý postoj, slovo je dvojhlasé a dialogické. Existujú v ňom vzájomne dva hlasy, dve autorské subjektivity rovnocenne vedľa seba. Tretí typ slova rozbíja monologický kontext prvých dvoch, a to práve už spomínaným procesom inkarnácie, pretože

²⁶ ALLEN, G. Intertextuality, s. 23.

²⁷ Por. BACHTIN, M. Literatur und Karneval, s. 138.

²⁸ BACHTIN, M. Literatur und Karneval, s. 94.

²⁹ NEWSOM, C. The Book of Job as Polyphonic Text, s. 92.

³⁰ BACHTIN, M. Literatur und Karneval, s. 107-131.

dialogické vzťahy existujú len medzi výpoveďami, ktoré na seba zobrali „podobu slova“, teda medzi „postojmi rozdielnych subjektov vyjadrenými v slovách“.³¹

Ako ďalší objasňujúci príklad, prečo práve Dostojevskij poskytol Bachtinovi dostatok materiálu na vznik takéhoto videnia literárneho diela a slova, môže poslúžiť postreh, ktorý uvádza Klaus Nelißen. Čitateľ Dostojevského románu *Idiot* môže byť pri čítaní poslednej kapitoly zaskočený. Dej sa zrazu preruší a do popredia vystúpi sám autor. Na viacerých stranách opisuje čitateľovi, aké náročné je vykresliť primeraným spôsobom priemerné postavy. Svoj spôsob vykreslenia porovnáva s Gogoľom, ba dokonca mu predkladá aj niektoré rady, ako lepšie opísať dané postavy. Potom dej pokračuje ďalej.³² Čitateľ teda po prečítaní takmer celého románu zistí, že dielo nie je len podaním toho, čo sa nachádza v ňom samotnom, ale zároveň odpoveďou a vyrovnávaním sa s Gogoľom. Čitateľ tak spätne, alebo minimálne v poslednej kapitole objaví novú dimenziu, ktorú predtým nevidel. Dielo bolo plnohodnotné aj dovtedy, len touto skúsenosťou sa objavilo v novom svetle, v texte sa takpovediac objavil ďalší text. Ak sme doteraz vnímali len vnútorné dialogické vzťahy románu, teraz sa aj celý román zjaví ako dialogický postoj k inému, „cudziemu“ slovu, ktoré stojí mimo samostatného diela.

Bachtin vo svojich prácach položil dôraz na dialogickosť slova. Slovo v metalingvistickom zmysle je médiom – prostriedkom dialogického zaobchádzania. Je to sociálne slovo, ktoré má svoj životný priestor v centre spoločenskej komunikácie. Jeho zabstraktnenie a zobjektívnenie má za následok ochudobnenie slova o jeho najdôležitejšiu vlastnosť a charakter. Bachtin predstavil slovo ako médium živej reči a dal prednosť dialogickosti pred monológom. Jeho vnímanie slova, ktoré bolo zároveň vysporiadávaním sa a narúšaním monologickej kultúry, v ktorej žil, prispelo k novému pochopeniu textu a stalo sa inšpiráciou pre ďalších bádateľov.

2 Bachtin a Kristevová

Jednou z významných postáv, ktoré M.M. Bachtin výrazne ovplyvnil bola aj Julia Kristevová. Ona predstavila Bachtinovo dielo západnej spoločnosti, jeho myšlienky však nielen prevzala, ale nanovo interpretovala a transformovala.³³

Ich myšlienky vznikali v rozdielnych historických a sociokultúrnych prostrediach, Bachtin tvoril v období stalinizmu v Sovietskom zväze a Kristevová, i keď pôvodom z východného bloku, predstavila svoje myšlienky v západnej Európe konca šesťdesiatych rokov. Spojilo ich však to, že v koncepcii dialogickosti našli potenciál odporu voči monologickej kultúre, ktorá v ich vnímaní potláčala akékoľvek náznaky rôznosti. Bachtin sa obrátil proti ustrnutej kultúrnej politike a štátom preferovanému socialistickému realizmu. Kristevová zase spolu s ďalšími zo skupiny *Tel Quel* chcela využiť takéto myšlienky „pre svoj boj proti »meštiackej ideológii« autonómie a identity individuálneho vedomia, ako

³¹ STEINS, G. Die „Bindung Isaaks“ im Kanon (Gen 22), s. 58-59.

³² NELIßEN, K. Eine neue Lesebrille für das Alte Testament?, s. 195.

³³ KRISTEVA, J. Bachtin, das Wort, der Dialog und der Roman. In IHWE, J. (Hg.) *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*. Bd. 3. Frankfurt : Athäneum, 1972, s. 345-375.

aj uzavretosti textov a ich zmyslu“.³⁴ Kristevová prevzala Bachtinov dôraz na dialogickosť, jeho vnímanie polyfónnosti a heteroglosie, teda prítomnosti iných hlasov v texte, ktoré narúšajú monologický a uzavretý charakter literárneho diela.

Taktiež predstava textu ako „mozaiky citátov“ a Bachtinova predstava cudzieho slova v texte stoja zrejme v jednej myšlienkovvej línii, zovšeobecnenie tejto predstavy pre každý text však už prekračuje pôvodné Bachtinovo zameranie. Bachtin neprestával vnímať a rozlišovať monologickú a dialogickú literatúru. Línia dialogického románu na jednej strane prevzala subverzný potenciál menippejskej satiry a karnevalu a možno sledovať jej vývoj od Rablaisa k Dostojevskému, na druhej strane ďalšia línia románu prevzala tradíciu „monologického“ eposu, prechádzala od rytierskeho románu cez barokové romány k Tolstému a buď bola charakterizovaná jednotnou literárnosťou alebo rečovú rozmanitosť hierarchicky a centralizujúco usporadúvala.³⁵

Napriek tomu, že Bachtin vnímal vzťah spoločnosti a literatúry ako veľmi úzky a slovo vnímal predovšetkým ako prostriedok komunikácie, jasne rozlišoval medzi dejinami a spoločnosťou na jednej strane a slovami, hovorením a rečou na strane druhej. U Kristevovej a potom aj u ďalších jej nasledovníkov je „pojmem textu v zmysle všeobecnej semiotiky kultúry tak radikálne zovšeobecnený, že nakoniec *všetko* alebo prinajmenšom každý kultúrny systém alebo každá kultúrna štruktúra by mala byť textom.“³⁶ Georg Steins tento problém a zásadný rozdiel medzi Kristevovou a Bachtinom spoznáva a precizuje vo vyjadrení, že „ona nerecipuje bachtinovský personalizmus ako základ dialogickosti.“³⁷ Kristevová hovorí o Bachtinovej predstave „dialogizmu obsiahnutom v reči.“³⁸ Pritom pre Bachtina dialogickosť alebo dialóg nie je vnútornou súčasťou reči, ale dialóg vidí ako jediný možný priestor pre reč.³⁹ Kristevová tak vlastne z intersubjektivity robí intertextualitu a vyslovene to takto formuluje.⁴⁰

3. Bachtinove myšlienky a biblistika

Problematika, do akej miery možno Bachtina považovať za predchodcu Kristevovej myšlienok a ako došlo k transformáciám pôvodných Bachtinových predstáv, si zaslúži samostatný priestor.⁴¹ Intertextualita ako pojem sa medzičasom stala súčasťou nepreberného množstva vedeckých a odborných prác v biblistike a aplikuje sa na pomenovanie rozmanitých javov. Podobnú pozornosť by si však podľa nášho názoru v biblistike zaslúžil aj M. M. Bachtin a jeho dielo. Bachtin je tak či onak súčasťou alebo

³⁴ PFISTER, M. Konzepte der Intertextualität, s. 6.

³⁵ PFISTER, M. Konzepte der Intertextualität, s. 3.

³⁶ PFISTER, M. Konzepte der Intertextualität, s. 7.

³⁷ STEINS, G. Die „Bindung Isaaks“ im Kanon (Gen 22), s. 55.

³⁸ KRISTEVA, J. Bachtin, das Wort, der Dialog und der Roman, s. 351.

³⁹ Por. STEINS, G. Die „Bindung Isaaks“ im Kanon (Gen 22), s. 55.

⁴⁰ „A la place de la notion d'intersubjectivité s'installe celle d'*intertextualité*...“ KRISTEVA, J. Sémiotiké : Recherches pour Sémanalyse. Paris, 1969, s. 146; Zdroj: PFISTER, M. Konzepte der Intertextualität, s. 6.

⁴¹ Cf. BENKA, Dávid. Intertextualita a výklad Bible. Bratislava, 2007. Dizertačná práca obhájená na EBF UK.

predpokladom väčšiny úvah o intertextualite a namiesto sporov o diachrónej alebo synchronnej intertextualite, citátoch, echách a alúziách, by bolo možné venovať sa tomu, čo spôsobilo veľký záujem o intertextualitu - sledovaniu vzájomnej interakcie medzi textami, ich vzájomnej komunikácii, teda dialogickosti (alebo monologickosti?) textových jednotiek vnútri Biblie.

S Bachtinom spájajú nádeje viacerí teológovia. V poslednom čase napríklad práce Melanie Köhlmoosovej a Stefana Alkiera v publikácii *Wahrheit und Positionalität*.⁴² Walter Brueggemann zase vo svojej knihe *Theology of the Old Testament* zoči-voči „kolapsu histórie“⁴³ zdôrazňuje dialogický charakter Starej zmluvy a nemá pochybnosti o tom, že „dielo Michaila Bachtina bude kľúčovým pre budúcu prácu v tomto smere v starozmluvnom obore.“⁴⁴ Objavujú sa viaceré práce, ktoré chcú aplikovať Bachtinov prístup na Bibliu.⁴⁵

Bachtinov model aplikovaný na interpretáciu Biblie by mohol otvoriť nové perspektívy a určitým spôsobom integrovať rôzne pohľady, ktoré sa v súvisi s intertextualitou vyskytli. I keď sa to iste nedá aplikovať na všetky biblické texty, Carol A. Newsomová naznačuje tento potenciál na príklade knihy Jób. Podľa nej bachtinovský prístup obsahuje styčné body, ktoré ho spájajú s tromi základnými postojmi voči tejto knihe. „Tak ako historickí kritici má vnímavé ucho pre sociálne a ideologické rozdiely zakorenené v rozličných spôsoboch používania jazyka. Tak ako moderní literárni vykladači si dokážu predstaviť jedného autora pre knihu Jób (hoci trochu iného druhu). A tak ako dekonštruktivisti spochybňujú predstavu jednotného významu (hoci pomerne iným spôsobom).“⁴⁶ Podobne ako semiotické modely, dialogickosť zahŕňa viaceré aspekty, avšak robí to špecifickým spôsobom. Východiskom je predovšetkým to, že Bachtin sa zaoberá „rečou v jej živej a konkrétnej úplnosti“, pohybuje sa teda akoby na rovine *parole* a nie systematickej *langue*. V tom, že biblický text je z teologického hľadiska skôr živým a konkrétnym hovorením nesplynutých hlasov než systematickým

⁴² KÖHLMOOS, M., WRIEDT, M. *Wahrheit und Positionalität*. Leipzig : EVA, 2012.

⁴³ PERDUE, L. G. *The Collapse of History : Reconstructing Old Testament Theology*. Minneapolis, MN : Fortress, 1994. ISBN 978-0800615638. Tiež recenzia knihy: PRUDKÝ, M. Leo G. Perdue : *The Collapse of History. Reconstructing Old Testament Theology*. In *Communio viatorum*. 1998, Vol. XXXX, Nr. 1, s. 74-85. Pozri tiež RENDTORFF, R. „The Paradigm is Changing : Hopes – and Fears. In *Biblical Interpretation*. 1995, Vol. 1, Nr. 1, s. 34-53; Ďalej napr. STEINS, G. *Der Bibelkanon – Schlüssel zur Bibelauslegung : Ein Paradigmenwechsel in der Exegese*. In *Pastoraltheologie*, Juli 2006, Jg. 95, Heft 7, s. 329-334; por. KÖRTNER, U.H.J. *Der inspirierte Leser*, s. 44nn.

⁴⁴ BRUEGGEMANN, W. *Theology of the Old Testament*, s. 83.

⁴⁵ GREEN, B. *Mikhail Bakhtin and Biblical Scholarship : An Introduction*. Atlanta : Society of Biblical Literature, 2000; REED, W.L. *Dialogues of the Word : The Bible as Literature According to Bakhtin*. New York : Oxford University Press, 1993; NEWSOM, C. Bakhtin, the Bible, and Dialogic Truth. In *The Journal of Religion*, 1996, Vol. 76, s. 290-306.; NEWSOM, Carol A. The Book of Job as Polyphonic Text. In *JSOT* 97 (2002), s. 87 – 108. HUNT, Alice W. Bringing Dialogue from Cacophony: Can Bakhtin Speak to Biblical Historiography? In *PRSt* 32 (2005) 3, 325 – 337; BETTINA FISCHER, Bakhtin's Carnival and the Gospel of Luke, in: *Neotest*. 40 (2006) 1, 35 – 60; DENNIS T. OLSON, Biblical Theology as Provisional Monologization, in: *Biblical Interpretation* 6 (1998) 2, 162 –180; L. JULIANA M. CLAASSENS, Biblical Theology as Dialogue, in: *JBL* 122 (2003) 1, 127 – 144; PATRICIA K. TULL, Bakhtin's Confessional self-Accounting and Psalms of Lament, in: *Biblical Interpretation* 13 (2005) 1, 41 – 55. KEITH BODNER u.a., Bakhtin in recent biblical studies : book reviews, in: *PRSt* 32 (2005) 3, 347 – 353.

⁴⁶ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 89.

a neosobným matrixom znakov, je snáď tento postoj pre vyjadrenie podstaty biblického svedectva primeranejší.

Prevzatie Bachtinovho prístupu na biblický text znamená zanechanie diskusie o citátoch, textových vzťahoch, spolu s otázkami, či tieto vzťahy treba skúmať synchronným alebo diachrónnym spôsobom. Znamená to však naďalej zotrvanie na základnom východisku intertextuality, že text je mozaikou citátov. Nejde tu ani tak o vzťahy medzi textami v tejto mozaike, teda na lingvistickej úrovni, ale o dialóg hlasov na Bachtinom spomínanej metalingvistickej úrovni. Lingvistickú úroveň nemožno vylúčiť. Tá si však kladie otázky iného druhu. Preto intertextualita zúžená na lingvistickú rovinu má tendenciu stávať sa hľadaním prameňov, a tým vstupovať do oblasti, ktorá je už obsadená. Dôležitým pre bachtinovskú perspektívu je to, že reč, hovorenie má dialogickú kvalitu, „ľudské výroky, prinajmenšom od Adama, sa týkajú sveta, o ktorom sa už hovorilo, takže naše výroky sú vždy odpoveďami v implicitnom dialógu s tým, čo už bolo povedané.“⁴⁷ Inými slovami, dialóg je prirodzeným prostredím reči, aj tej napísanej. Táto perspektíva môže byť prínosom pre pochopenie biblického textu a intertextuality v zmysle nie vzťahu textov, ale dialógu hlasov.

Ak za jadro intertextuality považujeme dialogickosť a aj v biblickom texte nachádzame rozhovor osobností (jednotlivých i kolektívnych vedomí), umožňuje to ponechať v platnosti ich socio-kultúrnu a historickú kvalitu, ako ju odhaľuje historicko-kritický prístup. Zapojenie bachtinovej perspektívy znamená sledovať rozhovor týchto hlasov, ktoré boli intertextuálnym spôsobom spojené do jedného celku. V tomto ohľade sa pohybuje na úrovni konečnej podoby textu, hoci ponecháva v platnosti historickú hodnotu textov a ich vývin. Novým je však práve to, že hlasy (texty) rôznych období vstupujú do vzájomného dialógu.

V bachtinovej perspektíve treba počítať s monologickou literatúrou, taká existuje a je jej snáď väčšina. Biblia však „určite nie je monologickým textom. Nie je tam jediný ‚autor‘, ktorý koordinuje a ovláda význam naprieč celkom. V Biblii možno jednoducho identifikovať pluralitu nesplynutých hlasov.“⁴⁸ odpoveďou na tieto otázky, len pokiaľ si zachová svoje spojenie s dialogickosťou.

Základným problémom, ktorý je potrebné teologicky riešiť, nie sú ani tak kauzálne (diachrónne) alebo synchronne (potenciálne) vzťahy medzi jednotlivými biblickými textami, ale to, ako tieto rôzne historické hlasy vstupujú do rozhovoru napriek historickému odstupu a odlišnosti. Carol Newsomová na začiatku svojej štúdie uvádza príklad, ktorý je charakteristický pre súčasnú situáciu v teologickom odbore. Tým príkladom je rozhovor biblického a systematického teológa o teologickom strede Starej zmluvy. Zatiaľ čo systematický teológ sa snaží nájsť niektoré spájajúce témy, s ktorými by teológia mohla pracovať, biblický teológ trvá na tom, že „identifikovanie ľubovoľnej jednej alebo dvoch tém ako spájajúcich tém Starej zmluvy zrádza jej pozoruhodnú rôznosť a naruša jej historickú osobitosť.“⁴⁹ Stačí len porovnať teologické myslenie Kazateľa a predstavy o Bohu u praotcov alebo zobrazenie

⁴⁷ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 90. Newsom to formuluje v nadväznosti na Bachtina.

⁴⁸ NEWSOM, C. *Bakhtin, the Bible, and Dialogic Truth*, s. 296.

⁴⁹ NEWSOM, C. *Bakhtin, the Bible, and Dialogic Truth*, s. 290.

spravodlivosti a utrpenia v Prísloviach na rozdiel od Jóba. Nehovoriac ani o otázke vzťahu Starej a Novej zmluvy.⁵⁰ Ak takto definujeme základný problém, potom sa ako riešenie môže využiť Bachtinova perspektíva, ktorú nadobudol pri štúdiu Dostojevského. Dostojevskij „pospájal idey a svetonázory, ktoré v skutočnom živote boli úplne odcudzené a navzájom hluché a donútil ich sporiť sa. Rozvinul tieto takpovediac na ďaleko odlúčené idey prostredníctvom bodkovanej čiary k bodu ich dialogického priesečníku. Tým anticipoval budúce dialogické stretnutia medzi ideami, ktoré boli v jeho dobe oddelené.“⁵¹

V Biblii sa nestretávame iste s priamym dialógom v Dostojevského zmysle, ale aj vzájomné postavenie textov vedľa seba vytvára dialogickú situáciu. Newsomová spomína ako príklad hneď prvé kapitoly Biblie v podobe dvoch správ o stvorení, kňazskej (Gn 1) a jahvistickej (Gn 2n), dvoch nesplynutých hlasov. Kňazská správa sa zaoberá otázkou stvorenia, ktoré je štruktúrované, usporiadané, plné formálnych symetrií, rytmických opakovaní. V rámci tohto komplexného pohľadu, ktorý obsahuje mnohé implikácie aj vo vzťahu k podstate ľudskej komunity, sa nachádza tiež významné vyjadrenie týkajúce sa ľudskej prirodzenosti „na Boží obraz ho stvoril“. Na tento hlas však vzápätí odpovedá druhý hlas, ktorý je skeptickejší a ironickejší. Je to hlas Jahvistu, ktorý tvrdí, že byť ako Boh je prinajmenšom v ohľade na morálne konanie nielen neisté, ale aj nejednoznačné.⁵² Bachtinovskú perspektívu však možno hľadať aj v ďalších biblických spisoch ako Exodus, Deuteronomium, Józua, Izaiáš, Jonáš, Ester a ďalšie.⁵³

Načrtnutý príklad z prvých kapitol Biblie dáva spoznať charakteristickú črtu bachtinovskej perspektívy, a to je jej personalizmus. V intertextualite býva tento element oslabený alebo prenesený na čitateľa. Dialóg hlasov sa nemusí odzrkadľovať len v priamych rozhovoroch postáv ako samostatných vedomí alebo vnútorne ucelených autorských epizód, ale môže byť aj dialógom žánrov. Žánre nie sú len formy a štruktúry, ale sú „spôsoby videnia a konceptualizovania skutočnosti.“⁵⁴ Z tohto hľadiska je vhodným príkladom kniha Jób. I keď tento spis obsahuje okrem iného dialógy v bežnom slova zmysle, pohľad na celkovú štruktúru knihy odкрýva prinajmenšom dve odlišné zložky. Historicko-kritický prístup, ktorý vychádza v Bachtinovom zmysle skôr zo zásad monologickosti, ostro oddeľuje rámcový príbeh v próze a poetickú časť rozhovorov Jóba a jeho priateľov. Má tendenciu hodnotiť časti, ktoré celkom nezapadajú do vnútorne jednotnej a integrálnej koncepcie ako mladšie alebo ako dodatky, a tým znovu nastoľuje koherentnosť a stabilitu. Videnie tejto knihy založené na dialogickosti však umožňuje trvať podľa Newsomovej na jednom autorovi, ktorý prostredníctvom rozdielnych žánrov privádza do

⁵⁰ Pre rôzne spôsoby riešenia tohto vzťahu pozri BÁNDY, J. *Teológia Starej zmluvy*, s. 11-22.

⁵¹ BAKHTIN, M. *Problems of Dostoevsky's Poetics*, Minneapolis, 1984, s. 89. Zdroj: NEWSOM, C. *Bakhtin, the Bible, and Dialogic Truth*, s. 304-305.

⁵² Por. NEWSOM, C. *Bakhtin, the Bible, and Dialogic Truth*, s. 299.

⁵³ Pozri GREEN, B. *Mikhail Bakhtin and Biblical Scholarship*, s. 67-172. Green okrem vlastnej štúdie charakterizuje práce ďalších autorov v kapitole *How Do Other Scholars Use Bakhtin*.

⁵⁴ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 94. Citat z [BAKHTIN, M. M.,] MEDVEDEV, P.M. *The Formal Method in Literary Scholarship: A Critical Introduction to Sociological Poetics*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1985.

vzájomného dialógu rôzne pohľady na ten istý problém. Nejde o jednotu systému, ale o jednotu udalosti.⁵⁵

Kniha Jób v zásade pozostáva z dvoch častí. Rámcový príbeh v próze, ktorý možno priradiť k žánru poučný (didaktický) príbeh a poetické rozhovory ako žáner múdroslovného dialógu.⁵⁶ Poučný príbeh z prvých dvoch kapitol a záveru knihy je vyslovene monologickým žánrom, ktorý má mnohé podobnosti s ľudovými rozprávami. Je príbehom skúšky, v ktorej spravodlivý obstojí. Uvádza čitateľa do sveta jednoznačnej a uchopiteľnej pravdy, jasných morálnych princípov. Autor ovláda všetky postavy a takýto žáner „apeluje na potrebu istoty, stability a jednoty, ktorá je jednou zo súčastí ľudskej psyché.“⁵⁷ Inak je tomu s múdroslovným dialógom. Pre porovnanie prichádzajú do úvahy viaceré staroveké dokumenty.⁵⁸ V tomto žánri „nie je rozprávač, aby predstavil dejisko alebo aby zhodnotil postavy a ich reč; nie je tam ani žiadna zápleтка, aby ukázal väčšiu primeranosť jedného alebo druhého postoja. Je tam len jeden hlas, ktorý odpovedá druhému, keď dve radikálne protichodné skúsenosti o svete alternujú úmerným a pravidelným spôsobom v celom diele.“⁵⁹ Tento dialóg je predstavením perspektív na ťažkú tému. Dva rozdielne žánre, ktoré v sebe skrývajú dva rozdielne spôsoby vnímania reality a utrpenia, sú postavené vedľa seba do vzájomného dialógu.

V dialogickej časti knihy Jób treba poukázať ešte na ďalšiu skutočnosť, ktorá sa tam objavuje a ktorá nachádza svoje vyjadrenie v niektorých koncepciách intertextuality a u Bachtina. Je to Bachtinov tretí typ slova, ktoré je dvojhlasé a nastavené na cudzie slovo. Tento jav môžeme pozorovať v rečiach Jóba a jeho priateľov. Juraj Bándy tvrdí, že „[p]riatelia predstavujú rôzne odtiene tradičnej múdroslovej teológie.“⁶⁰ Bachtinovská perspektíva však ponúka možnosť neuspokojiť sa s neosobným alebo abstraktným pochopením týchto rečí v zmysle svetonázorov, ale vníma tradíciu skôr ako formujúci faktor pri tom, ako jednotlivec pozoruje realitu. Vďaka rámcu, ktorý vytvára poučný príbeh a takto nastolenej dialogickej situácii, múdroslovný poetický dialóg už nie je rozhovorom anonymných hlasov, ale konkrétnych osôb. V hlasoch týchto postáv zaznievajú okrem ich vlastných slov aj cudzie slová, to sú v prípade Jóbových priateľov „rôzne odtiene múdroslovej teológie“ a tento druh dvojhlasého slova nazýval Bachtin štylizáciou. U Jóba sa zase stretávame s iným druhom tohto slova, je to paródia.⁶¹ Newsomová spomína ako najznámejší príklad Jóbovo parodovanie 8. žalmu, ale aj rečí jedného z jeho priateľov Elifáza v 4,17 a 9, 2-4.

V knihe Jób boli vzájomným postavením vedľa seba donútené viaceré žánre k dialógu. I keď jeden z týchto žánrov je vyslovene monologický a aj v dialógoch je tendencia prostredníctvom Božej reči

⁵⁵ Por. NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 91.

⁵⁶ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 95-102.

⁵⁷ SULEIMAN, S.R. *Authoritarian Fictions : The Ideological Novel as a Literary Genre*. New York : Columbia University Press, 1983, s. 10. Zdroj: NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 97.

⁵⁸ Pozri NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 98; tiež BÁNDY, J. Úvod do Starej zmluvy, s. 125.

⁵⁹ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 98.

⁶⁰ BÁNDY, J. *Teológia Starej zmluvy*, s. 171.

⁶¹ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 100.

nastoliť jednoznačnosť a konečný stav, výsledkom ich spojenia je polyfónne dielo, v ktorom všetky hlasy zostávajú takpovediac živé a nesplynuté. Ani jednoznačný záver, ktorý tvorí druhá časť poučného príbehu, to nemôže zabezpečiť. Práve naopak. Tento monologický žáner v súvisi s predchádzajúcim dianím oživí umlčané hlasy. „Keď Boh v prozaickom závere (42,7) vyhlási, že Jób hovoril správne, neukončená záležitosť Jóbových námietok sa znovu vracia do zorného poľa. A napriek tomu, že Boh pokarhá priateľov (42, 8 – 9), naratívny záver v 42, 10 – 17 pôsobí ako žmurknutie polyfonického autora poza Boží chrbát, ktorý uznáva tvrdenia priateľov z múdroslovného dialógu, pretože príbeh sa končí práve tak, ako to priatelia povedali: Hneď ako sa Jób pustil do sebakúmania a obrátil sa k Bohu, Boh mu prinavrátil blahobyť ...“⁶²

V polyfonickom diele ostávajú nakoniec všetky hlasy počuteľné a nespávajú do monologickosti. Jediným možným spôsobom, ako reagovať na takýto dialogický text, je zaujať postoj angažovaného čitateľa, ktorý vstupuje do rozhovoru s týmito hlasmi. Prejavom toho je reč Elihuova. Väčšina historicko-kritických bádateľov ju považuje za neskorší dodatok. Robí tak aj Newsomová, ktorá inak trvá na jednom autorovi knihy Jób. Autor Elihuovej reči intuitívne pochopil, že pravda o zbožnosti môže byť uchopená len ako priesečník nesplynutých hlasov, a preto sa sám „vpichol“ do konverzácie. Sám si však bol vedomý, že definitívne slovo nemožno povedať.⁶³ Elihu nie je len postavou, ale je predstaviteľom čitateľa, ktorý je vtiahnutý do rozhovoru polyfonickým dielom. Takéto dielo podľa Bachtina totiž ruší hranicu medzi javiskom a hľadiskom. „Čitateľ, ktorý sa sám cíti oslovený priamo hlasmi v texte, je tiahnutý odpovedať.“⁶⁴

Pozorovania bachtinovskou perspektívou získané z knihy Jób možno zužitkovať pri biblickom kánone. Písmo totiž možno obdobne vnímať nielen ako zbierku spisov, ale ako dialóg hlasov, ktoré sa prejavujú rôznymi spôsobmi, formami a žánrami. Tieto žánre vychádzajú zo špecifickej historickej situácie a vyjadrujú aj konkrétne vedomie jednotlivca alebo kolektívu, ale analogicky sú zaradené do istého „rámcového príbehu“, v ktorom prebieha ich rozhovor. Takto hlasy, ktoré historicky nikdy nekomunikovali, sú vzájomným postavením vedľa seba uvedené do dialógu a okrem vlastného slova sú nastavené i na „cudzie slovo“.

Ďalšia úroveň a prínos bachtinovej perspektívy pre biblický kánon sa ukazuje v tom, že vzťahy medzi jednotlivými spismi neuchopuje len na úrovni textu, ale za textami vníma hlasy, či už jednotlivcov alebo kolektívov. Takáto dialogickosť v zmysle prítomnosti „cudzieho“ – teda autonómneho, či nesplynutého hlasu v texte sa silne vníma u kresťanských biblistov, obzvlášť starozmluvníkov. Stará zmluva, ktorá je súčasťou kresťanskej Biblie, je zároveň svätým Písmom pre židovstvo. To núti neustále k zamysleniu, akú úlohu má „Písmo Židov“ pre kresťanskú teológiu a akú funkciu plnia početné

⁶² NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 107.

⁶³ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 108.

⁶⁴ NEWSOM, C. *The Book of Job as Polyphonic Text*, s. 95. Newsom sa odvoláva na Bachtina v BAKHTIN, M. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis : University of Minneapolis Press, 1984, s. 237.

intertextuálne väzby medzi Starou a Novou zmluvou.⁶⁵ I keď existovali pokusy o vytvorenie „monologického“ a „čistého“ kresťanského kánonu (napr. Markion), nikdy neboli kresťanskou cirkvou prijaté. Úspešnejšie snád' boli snahy privlastniť celkom Písmo úplne len jednej náboženskej komunite a potlačiť tradície a pohľady tej druhej. Takéto „teologicky nesprávne, ba až uzurpátorské“ snahy⁶⁶ však nie sú jediné možné. Ján Pavol II. vo svojom príhovore z roku 1980 pred Centrálnou radou Židov v Mainzi označil vzťah obidvoch zmlúv kresťanskej Biblie ako „dialóg medzi prvou a druhou časťou“.⁶⁷ Medzi Starou a Novou zmluvou prebieha neustály intertextuálny rozhovor. Stará zmluva je oprávnene súčasťou kresťanského hovorenia o Bohu, no zároveň je aj slovom, ktoré je nastavené na „cudzie“, teda samostatné slovo, ktoré pozná skutočný druhý postoj.

Bachtinovská perspektíva pri skúmaní Písma však istotne nie je všeliakom. Pri jej aplikovaní sa môže objaviť istá vágnosť, ako to popisuje Timothy Ward pri hodnotení práce Waltera L. Reeda *Dialogues of the Word : The Bible as Literature According to Bakhtin*. Reed totiž nerozlišuje rôzne spôsoby Bachtinovho používania slova dialóg, či už ako označenia opaku monologického výroku, ako opisu jazyka, ktorý robí všetky výroky *per definitionem* dialogickými a ako pohľadu na svet a pravdu, čo však niekedy nerobí ani Bachtin samotný.⁶⁸ Je to vlastne znovu len upozornením na to, že „Bachtinov prístup nie je metódou, ktorá sa má aplikovať, ale skôr je to nazeranie o podstate diskurzu...“⁶⁹

Ďalším obmedzením je, že dialogickosť nemôže vystihnúť každú rečovú situáciu. Na spomínanom príklade knihy Jób a utrpenia spravodlivého „naratívne napätie vytvorené príbehom v próze [...] sa vynára z neodolateľnej zvedavosti poznať niečo, čo sa úplne vymyká dialógu.“ Naplneniu túžby po tomto poznaní môže dôjsť jedine prostredníctvom načúvania „typu vynútenej reči, slovám vynúteným bolesťou.“⁷⁰ S tým je spojená i zásadná neschopnosť bachtinovskej dialogickej perspektívy vyrovnáť sa s mlčaním. Ako uvádza T. Ward, pre Bachtina je základnou predstavou dialogickej viery rozhovor s Kristom ako osobným Slovom a Pravdou. Tento rozhovor je nekonečný a pohlcujúci všetky nezhody „V tom prípade to, čo hovorí kniha Zjavenia o nebi - ‚A keď otvoril siedmu pečať, nastalo ticho na nebi asi na polhodinu.‘ (Zjav 8,1) – je skôr ako Bachtinova predstava o pekle ...“⁷¹ Základný princíp dialogickosti nie je možné vždy naplniť. Upozornením na to je i práca iného literárneho vedca Ericha Auerbacha,⁷² ktorý na príklade porovnania homérskeho eposu *Odyssea* osvetľujúceho každý detail a len v náznakoch rozprávajúceho príbehu o obetovaní Izáka (Gen 22) ukazuje, že toto starozmluvné „vyprávění působí na čtenáře především tím, co *nevypráví*.“⁷³ Dialogickosť teda má svoje objektívne hranice.

⁶⁵ Por. PRUDKÝ, M. O roli Písma Židů pro kresťanskou theologii aneb Proč křesťané potřebují »Mojžíše a Proroky«, s. 73-80.

⁶⁶ Por. ZENGER, E. První zákon, s. 107.

⁶⁷ Výrok cituje ZENGER, E. První zákon, s. 142.

⁶⁸ WARD, T. Word and Supplement, s. 229.

⁶⁹ NEWSOM, C. Bakhtin, the Bible, and Dialogic Truth, s. 306.

⁷⁰ NEWSOM, C. The Book of Job as Polyphonic Text. 108.

⁷¹ WARD, T. Word and Supplement, s. 228.

⁷² AUERBACH, E. *Mimesis : Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Praha, 1968.

⁷³ OEMING, M. Úvod do biblické hermeneutiky, s. 89.

I keď je zrejmé, že bachtinovskú perspektívu nemožno celoplošne aplikovať na biblický text aplikovaná, sme presvedčení o tom, že je potrebná a môže byť pre biblistiku veľmi prínosná. Môže poskytnúť určité možnosti pre znovuoobjavenie jednoty Písma, ktoré sa v priebehu desaťročí až storočí historicko-kritického a diachrónne zameraného skúmania rozpadlo na neprehľadné množstvo literárnych vrstiev, jednotiek a fragmentov, ktoré sú možno historicky plauzibilné, no ostávajú osamotené, zobjektívizované a historizované a tým ochudobnené o vlastný nesplynutý hlas, ktorý nepotlačili ani generácie redaktorov a tradentov. Oživenie týchto nesplynutých hlasov a započúvanie sa do ich symfónie či kánonickej dialogickosti môže byť výrazným impulzom biblickej teológie.

Zoznam použitej literatúry:

- ALLEN, G. *Intertextuality*. London : Routledge, 2000. The New Critical Idiom. ISBN 0-415-17474-0.
- AUERBACH, E. *Mimesis : Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Praha, 1968.
- BACHTIN, M. *Literatur und Karneval : Zur Romantheorie und Lachkultur*. München : Hanser, 1969, Reihe Hanser.
- BACHTIN, M. M. François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha : Odeon, 1975.
- BACHTIN, M. M. *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*. Bratislava : Pravda, 1986.
- BÁNDY, J. *Teológia Starej zmluvy*. Bratislava : Univerzita Komenského Bratislava, 2003. ISBN 80-223-1793-4.
- BENKA, Dávid. Intertextualita a výklad Biblie. Bratislava, 2007. Dizertačná práca obhájená na EBF UK.
- BODNER, Keith et al. Bakhtin in recent biblical studies : book reviews. In *PRSt* 32 (2005) 3, s. 347 – 353.
- BRUEGGEMANN, W. *Theology of the Old Testament*. Minneapolis : Fortress Press, 1997. ISBN 0-8006-3087-4.
- CLAASENS, L. Juliana M. Biblical Theology as Dialogue. In *JBL* 122 (2003) 1, s. 127 – 144.
- FISCHER, Bettina. Bakhtin's Carnival and the Gospel of Luke. In *Neotest* 40 (2006) 1, s. 35 – 60.
- GREEN, B. *Michail Bakhtin and Biblical Scholarship : An Introduction*. Atlanta : Society of Biblical Literature, 2000. Semeia Studies, n. 38. ISBN 0-88414-020-2.
- HOLQUIST, Michael. *Dialogism*. 2nd. ed. London, New York : Routledge, 2002. ISBN 978-0-415-28008-2.
- HUNT, Alice W. Bringing Dialogue from Cacophony: Can Bakhtin Speak to Biblical Historiography? In *PRSt* 32 (2005) 3, 325 – 337.
- KÖHLMOOS, Melanie, WRIEDT, Markus. *Wahrheit und Positionalität*. Leipzig : EVA, 2012. ISBN 978-3374030385.

- KÖRTNER, U. H. J. *Der inspirierte Leser : Zentrale Aspekte biblischer Hermeneutik*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1994. Sammlung Vandehoeck. ISBN 3-525-01618-2.
- KRISTEVA, J. Bachtin, das Wort, der Dialog und der Roman. In IHWE, J. (Hg.) *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*. Bd. 3. Frankfurt : Athäneum, 1972, s. 345-375.
- NELIBEN, K. Eine neue Lesebrille für das Alte Testament? Intertextualität – Orientierungen für eine Lesart der Bibel in der Postmoderne. In *Orientierung* 2003, roč. 67, s. 195 – 200. 206 – 210. 223 – 224.
- NEWSOM, C. The Book of Job as Polyphonic Text. In *Journal for the Study of the Old Testament*. 2002, Vol. 97, s. 87 – 108.
- NEWSOM, C.A. Bakhtin, the Bible, and the Dialogic Truth. In *The Journal of Religion*. 1996, Vol. 76, s. 290 – 306.
- OEMING, Manfred. *Úvod do biblické hermeneutiky. Cesty k pochopení textu*. Prel. F. Čapek. Praha : Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-518-6.
- OLSON, Dennis T. Biblical Theology as Provisional Monologization. In *Biblical Interpretation* 6 (1998) 2, s. 162 – 180.
- PERDUE, L. G. *The Collapse of History : Reconstructing Old Testament Theology*. Minneapolis, MN : Fortress, 1994. ISBN 978-0800615638.
- PFISTER, M. Konzepte der Intertextualität. In BROICH, U., PFISTER, M. (Hgg.) *Intertextualität. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien*. Tübingen : Niemeyer, 1985, s. 1 – 30.
- PRUDKÝ, M. Leo G. Perdue : The Collapse of History. Reconstructing Old Testament Theology. In *Communio viatorum*. 1998, Vol. XXXX, Nr. 1, s. 74 – 85.
- REED, W.L. *Dialogues of the Word : The Bible as Literature According to Bakhtin*. New York : Oxford University Press, 1993.
- RENDTORFF, R. „The Paradigm is Changing : Hopes – and Fears. In *Biblical Interpretation*. 1995, Vol. 1, Nr. 1, s. 34 – 53.
- STEINS, G. Der Bibelkanon – Schlüssel zur Bibelauslegung : Ein Paradigmenwechsel in der Exegese. In *Pastoraltheologie*, Juli 2006, Jg. 95, Heft 7, s. 329 – 334.
- STEINS, G. *Die „Bindung Isaaks“ im Kanon (Gen 22) : Grundlagen und Programm einer kanonisch-intertextuellen Lektüre*. Freiburg im Breisgau : Herder, 1999. Herders biblische Studien, Bd. 20. ISBN 3-451-26916-3.
- TULL, Patricia K. Bakhtin's Confessional self-Accounting and Psalms of Lament. In *Biblical Interpretation* 13 (2005) 1, s. 41 – 55.
- WARD, T. *Word and Supplement: Speech Acts, Biblical Texts, and the Sufficiency of Scripture*. Oxford : Oxford University Press, 2002. ISBN 0199244383.
- ZENGER, E. *První zákon*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-401-6.

Internetové zdroje:

BACHTIN, M.M. *Problemy tvorčestva Dostojevskogo. Časť II. Glava I.* Dostupné na internete: <
<http://www.vehi.net/dostoevsky/bahtin/05.html>> [Citované 18. 12. 2014]

VOGT, Jochen. *Einladung zur Literaturwissenschaft.* Heslo : Michail M. Bachtin. Dostupné na
internetu [https://www.uni-
due.de/einladung/index.php?option=com_content&view=article&id=246%3Apersonen-
bachtin&catid=40%3Akapitel-5&Itemid=55](https://www.uni-due.de/einladung/index.php?option=com_content&view=article&id=246%3Apersonen-bachtin&catid=40%3Akapitel-5&Itemid=55) [Citované 15. 12. 2014].

Kontakt na autora:

ThDr. Dávid Benka, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Evanjelická bohoslovecká fakulta
Katedra Starej zmluvy
Bartókova 8
811 02 Bratislava
E-mail: benkad@fevth.uniba.sk

Peer reviewed by:
prof. ThDr. Juraj Bándy, PhD.
Mgr. Marek Neština, PhD.

[Published online December 29, 2014]